

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 108 1987

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör var väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-01233-8 (häftad)

ISBN 91-22-01235-4 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1988

Dr Peter Keating från samma institution ifrågasätter – kanske något ensidigt – Carlyles roll som socialt samvete i *Past and Present*. Han kan visserligen utan svårighet visa att flera av de någorlunda konkreta övergripande reformförslag som Carlyle framkastar redan var föremål för diskussion och delvis också åtgärder; men det råder nog inget tvivel om att Carlyles värtalighet stimulerade till ytterligare eftertanke hos de ansvarshavande och kanske ibland också till praktisk handling. Keating underkänner också, och med all rätt, Carlyle som profet: det ansvarfulla en- eller fåvälda som för honom var en enkel och självklar lösning på samhällsproblemen har inte precis realiserats någonstans i världen.

Nu måste man hela tiden varna för en förgrovad bild av Carlyles hjälteideal: det har inte främst någon militär eller krigslag framtoning. När han höll sina senare publicerade populära föredrag *On Heroes, Hero Worship and the Heroic in History* hörde till hans hjältar gestalter som Muhammed, Dante, Shakespeare, Luther, John Knox och Robert Burns – personer som visat självständighet eller stort personligt mod. Professor John Clubbes (University of Kentucky) föreläsning om episka hjältar i *The French Revolution*, som i motsats till Keatings är helt positiv, kommer till en bestickande slutsats. Ytterst är det inte de värtaliga och orädda Mirabeau och Danton som är hjälterna i det väldiga eposet – Carlyles beundran för dem är aldrig fri från moraliska reservationer, och samma sak gäller den marginellt skymtande Bonaparte. I stället projiceras på ett subtilt sätt Goethe, som ytligt sett inte hade mer med revolutionen att göra än att han var observatör hos de preussiska trupperna under fälttåget 1792. »Mark that man, O reader», säger Carlyle, »as the memorablest of all the memorable in this Argonne Campaign»: ty här finns iakttagaren som ser tvärs igenom det som synes ske, och som kan tolka det för oss andra. Ligger inte framtidens hopp, frågar Carlyle, hos konstnären, människan med överblicken? På ett spännande sätt visar Clubbe hur Goethes anda faktiskt genomsyrar verket: ingen har tidigare beaktat de epigram ur Goethes diktning som Carlyle valde som motto för de olika delarna av sitt verk, och vars betydelse för dess anda Clubbe här utreder.

Goethe hade för Carlyle varit vägvisaren ut ur det dystra »Everlasting Nay», som präglade hans ungdomskris, till tro på livet. »Close your Byron, open your Goethe» hade han rätt läsaren av Sartor Resartus. Märkligt nog försvinner Goethe ganska totalt ur Carlyles blickfält efter det franska revolutionseposet – Clubbe vill, kanske något spekulativt, förklara det med att Carlyle nu kände sig stark och säker nog att själv överta rollen som vates.

Från värduniversitetet bidrar professor Gerhart Mayer med en synpunktsrik föreläsning, »Zu Carlyles *Life of Schiller*», där han diskuterar hur Goethe kom att undantränga Schiller i Carlyles entusiasm för tysk litteratur och tankevärld. Schiller spelade, anser Mayer, en avgörande roll för utbildandet av Carlyles hjälteideal: rättskaffenhet, vördnad för tillvarons mysterium, ständigt bemödande var sådana egenskaper hos Schillers hjältar som Carlyle framhävde i sin biografi från 1823/24. Emellertid var Carlyle, som just gått igenom sin ungdomskris, obenägen att anamma tragiken i Schillers dramer och sökte i biografien omtolka den i optimistisk riktning. Därtill kom – som en tidigare forskare redan påpekat – att Carlyle fann Schiller alltför upptagen av estetiska frågor. Han kom så att alltför fångas av Goethe (vars Wilhelm Meisters Lehrjahre

han översatte 1824) och dennes positiva livsinställning. Möjligen underskattar Mayer Goethes tidiga roll för Carlyle. En av de betydande forskarna på området, professor G. B. Tennyson från University of California, som skrivit den grundläggande studien om Sartor Resartus, bidrar med en föreläsning vari han kartlägger Carlyles upptagenhet med det tyska, och där visas att impulser från Goethe kom tidigt.

Nu skall man akta sig för att tro att Carlyle tog till sig alla sidor av Goethes personlighet och verk: därtill var han trots allt alltför belastad av sitt puritanska arv. Han fäste sig snarare vid Wer immer strebend sich bemüht-filosofin än vid det allsidigt livsbejakande självförverkligandet, och Goethes natur- och kärlekslyrik tycks inte ha spelat någon roll för honom – överhuvud taget var Carlyle tämligen kallsinnig gentemot poesi. Dessa negativa sidor i förhållandet till Goethe förefaller oftast förbises av forskningen.

Volymen innehåller flera vägande bidrag av tyska forskare, t. ex. professor Wolfgang Weiss (München) inträngande bestämning av det historiska periodtänkandet hos Carlyle och Dr. Peter Zensingers (Berlin) översikt över det kritiska mottagandet av Carlyle i Tyskland. Professor G. Ross Roy (Univ. of South Carolina) har på samma sätt kartlagt det franska intresset för Carlyle under 1800-talet.

Även om ett par av bidragen är tämligen lättviktiga, kan volymen som helhet rekommenderas som en mångsidig introduktion till ett flertal väsentliga aspekter på den omstridde skotten.

Erik Frykman

Gillian Beer: *Darwin's Plots: Evolutionary Narrative in Darwin, George Eliot and Nineteenth-Century Fiction*. Routledge & Kegan Paul, London 1983.

När Linné strax efter midsommar 1746 besöker Mössberg passar han på att meddela en översikt över Västgötabergets byggnad: underst sandsten, »alltså havets sand»; därnäst skiffer och orsten, båda fulla med fossil; ovanpå klapper, svarvad i havets vågor; och sedan ytterligare skiffer och allra överst gråberg, som »nödsakeligen» måste vara tillkommet efter skapelsen. »Allt detta», skriver Linné, »sätter den, som ser sig tillbaka, i största förundran över den Allvises inrättning av vårt jordklot. Så tala stenarna, då alla andra ting tåga.»

Här vacklar Linnés världsbild under trycket av hans naturvetenskapliga iakttagelser. Som den lärde resenären på oförtröttlig spaning efter allehanda tillgångar, från växter och mineral till huskurer och lokala seder, blir Linné en symbol just för »den Allvises inrättning av vårt jordklot» med människan som dess självklara centrum. Men hans ord om stenarna som tala »då alla andra ting tåga» låter oss skymta en radikalt annorlunda ordning, där människan är på väg att bli marginell.

Det skulle dröja mer än hundra år, ända till 1859, innan Darwins *The Origin of Species* kom ut och gjorde revolutionen definitiv; men som Gillian Beer påpekar föredrog man långt in på 1860-talet att markera sin skeptiska hållning genom att tala inte om utvecklingsläran utan om »the Development Hypothesis».

Beers studie har som sin kanske viktigaste teoretiska

utgångspunkt Foucaults *Les mots et les choses*; och utifrån kombinationen naturvetenskap–litteratur tecknar hon en hel epoks intellektuella mönster och gränser. Hennes premisser är två: på Darwins tid rådde ännu ett nära och fruktbart samband mellan naturvetenskap och litteratur; och utvecklingsläran med sina implikationer kom att få speciell betydelse för berättarkonsten. Det är ett stort och krävande undersökningsområde som Beer har stakat ut, men hennes behärskning av den idéhistoriska sidan visar sig vara lika imponerande som hennes förmåga att analysera texter. Med samma elegans och osvikliga precision som hon i bokens första hälft behandlar Darwin definierar och diskuterar hon i andra hälften darwinistiska element hos sina litterära exempel, George Eliot och Thomas Hardy; och hon gör det med en skrivkonst som står helt i samklang med hennes suveräna handlag med det komplexa ämnesområdet. (Desto mer irriterande blir enstaka detaljfel, som de nästan genomgående inkorrekta versionerna av Alvar Ellegårds namn och den – mer förbryllande – korrupperade formen av Gérard Genettes, i en not.)

För oss som lever i en era där centrala kunskapsområden i oroväckande utsträckning har kommit att avgränsas av vattentäta skott är det nyttigt att få en påminnelse om hur bred den läsekrets faktiskt var som tog emot ett naturvetenskapligt verk som *The Origin of Species*; men minst lika intressant blir Beers demonstration av den inflytandestrom som gick i andra riktningen, från litteratur till naturvetenskap. Den unge Darwin läste ivrigt och mycket: Beer framhåller hans förkärlek för Shakespeares historiska dramer och påpekar att hans nästan fem år långa världsomsegling företogs i sällskap med Miltons dikter. Miltons världsbild gick stick i stäv med den som Darwin skulle utveckla, men poetens rika språk förmedlade en fundamental upplevelse av samhörighet och kontinuitet: Milton, skriver Beer, »gave Darwin profound imaginative pleasure – which to Darwin was the means to understanding». Darwin, understryker hon, var ingen bildstormare utan tvärtom mån om att framhäva sambanden mellan sina teorier och tidigare epokers synsätt; och när han i *The Origin* tecknar evolutioner med hjälp av trädliknande diagram kan vi urskilja paralleller med både kunskapens träd på gott och ont och livets träd.

Den åldrande Darwin förmådde inte längre uppskatta konst och litteratur: »My mind seems to have become a kind of machine for grinding general laws out of large collections of facts, but why this should have caused the atrophy of that part of the brain alone, on which the higher tastes depend, I cannot conceive», klagar han i en självbiografisk redogörelse. I *The Origin* måste Darwin på ett språk som var – och förblir – antropocentriskt teckna en radikalt förändrad världsbild, och att naturhistoriens språk vid denna tid också hade omisskännliga religiösa övertoner gjorde givetvis inte hans uppgift lättare. Beer visar lyhört och konturskarpt hur Darwin arbetade sig fram till ett adekvat språk, ett instrument som på en gång kunde uttrycka frigörelsen från traditionella föreställningar och den rika variation, den flödande mångfald, som han urskilde i naturen. Men den generösa metaforiken i första upplagan av *The Origin* ledde till missförstånd, och de snabbt på varandra följande upplagorna illustrerar författarens mödor med att reducera och precisera sitt språk. Det var den allt skarpere demarkationslinjen mellan skönlitteratur och naturvetenskap, nödvändiggjord av Darwins

eget arbete, som enligt Beers uppfattning så tragiskt bidrog till att krympa vetenskapsmannens själ.

Att George Eliot läste *The Origin of Species* så snart den kom ut är ett välbekant faktum, och det är numera också, tack vare Barbara Hardys epokgörande studie från 1959, formens fundamentala roll i George Eliots romaner. Mot denna bakgrund koncentrerar Beer sina uppslagsrika analyser, företrädesvis av *Middlemarch* och *Daniel Deronda*, kring de darwinistiska elementen i romanernas struktur. I *Middlemarch* (1871–72) urskiljer hon en väv, som liksom i Darwins metaforik får gestalta både relationer och tidsföljd i ett icke-hierarkiskt system. I romanens jättelika mönster finns det utrymme både för meningsbärande upprepning och variation och för dolda samband – sådana som kan anas men som avsiktligt lämnas obekräftade. Ett iögonenfallande element i det stora mönstret är myten, och Beer ser Casaubons torra klassificerande som en provokativ kontrast till mytens övergripande roll i romanen. Casaubon, skriver hon,

»is disquieted by the multiplicity of myth: the ways in which differing systems refract meaning at diverse angles, the sense of revelation and yet of incomplete relevance which George Eliot herself explores in her suffusing of experience with mythical analogues, analogues which emphasise variability while accepting the morphological 'Soul' of common patterns.»

I *Middlemarch* finns alltså ett pålitligt samband mellan orsak och verkan, men i *Daniel Deronda* (1876) har de gamla landmärkena försvunnit. Romanen är enligt Beer »haunted by the future»; och dess grundform är frågan. Skilda möjligheter radas upp och pockar på vår uppmärksamhet, och handlingsmönstrets effekt, hävdar Beer, härrör ur dess benägenhet att neka oss de berättelser vi väntar oss. I ett separat kapitel om »Descent and Sexual Selection» vidareutvecklar hon *Daniel Derondas* provokativa frågor: »Can fiction restore to the female the power of selection which, Darwin held, men had taken over? And can the woman writing, shape new future stories?» I *Daniel Deronda* möter vi inte bara sångerskan som har valt den konstnärliga karriären framför barnet utan också exempel på illegitimitet – det vill säga arvsföljd via modern. Och Gwendolen Harleths triumf, framhåller Beer, blir hennes ofruktsamhet.

Som en replik till Darwin framstår också Thomas Hardys *Tess of the d'Urbervilles* (1891), där hjältinnans undergång blir en fingervisning om att det samhälle som anlägger så snäva kriterier på kvinnlig dygd är dömt att utplåna sig självt. Darwins teorier, preciserar Beer, ställde Hardy inför två stora problem: dels måste han finna en skala för det mänskliga, och dels måste han finna en plats för det mänskliga inom den naturliga ordningens ram. »Life in Hardy never falters, but the individuals who live it barely survive the books' length», sammanfattar hon träffande. I själva verket, påpekar hon, utvecklas handlingsmönstren i Hardys romaner ofta på tre skilda plan: först har vi det handlingsmönster som åstadkoms av de fiktiva gestalterna; sedan följer den »optative plot» som växer fram ur författarens kommentarer; och ytterst kommer så det mönster som utgörs av blind samverkan och naturens lagar. Till skillnad från många tidigare kritiker anser Beer emellertid inte att Hardys Darwin-påverkan enbart resulterade i pessimism. Själva utgångspunkten för

hennes diskussion av Hardy är författarens syn på fruktan – en reaktion som Darwin hade definierat som ytterst primitiv och som i det civiliserade samhällets namn måste bemästras, men av intresse för Hardy som diktare: »Apprehension is a great element in imagination», noterade han i en arbetsbok. »Fear makes keen», påpekar Beer och drar skickligt ut linjen till motsättningen mellan handlingsmönster och text i Hardys verk: »We are filled with intolerable apprehensions of what future events may bring, while yet the text in process awakens us to sensation full of perceptual pleasure.»

Efter Darwin kan livets upphov inte längre sökas i den bibliska lustgården: i stället måste vi gå till det jäsande kärret och det svallande havet. Strindbergs fiskeriintendent seglar i julnatten »ut över havet, allmodren, ur vars sköte livets första gnista tändes, fruktsamhetens, kärlekens outtömliga brunn, livets ursprung och livets fiende»; och Beer nämner Virginia Woolf och Joseph Conrad som de stora brittiska exemplen på att havet för de post-evolutionära författarna blir det element som det mänskliga måste mäta sig med. När fiskeriintendenten med sin sjökikare blickar ner i »det halvt ogenomträngliga elementet, dessa tre fjärdedelar av jordytan, om vars liv den sista fjärdedelen visste i allmänhet så litet och gissade så mycket» blir havet uttryckligen det ofamnbara, det överväldigande beviset på evolutionsprocessens oändlighet. Det är helt logiskt att Beer inte har försett sin bok med någon formell avslutning: utvecklingsläran har inte bara radikalt förändrat vår syn på alltings början utan också inlemmat oss i en process utan slut. Vi kan bara vara tacksamma för att hon så klarsynt har lyckats överblicka en epok som revolutionerade människans kunskap om världen och sig själv, och för att hon har förmått sätta sökarmen på så många hittills osedda samband och mönster i några av vårt släktes konstnärliga skapelser. Darwins Galapagosöar har ju när allt kommer omkring numera också blivit Kurt Vonneguts, och kanske är det ingalunda oss utan det skapande urhavets sälar och valrossar som framtiden tillhör.

Helena Forsås-Scott

Gillian Beer: *George Eliot. Key Women Writers*. Harvester Press. Brighton 1986.

Julia Swindells: *Victorian Writing and Working Women: The Other Side of Silence*. Polity Press. Cambridge 1985.

George Eliot, skrev Ellen Moers i *Literary Women* (1977), »var inte någon feminist». Men när nu Gillian Beer, i en studie i Harvester Press' nya serie »Key Women Writers», utgår från att romanerna måste studeras som en kvinnas verk, visar det sig att hon i väsentliga avseenden kan fördjupa den konventionella bilden av en av den viktoriaiska romankonstens förgrundsgestalter. Beer kan inte bara demonstrera att George Eliot var intensivt engagerad i sin tids kvinnofrågor och i studiet av den historiska bakgrunden till kvinnans ställning i patriarkatet: hon lyckas också illustrera hur George Eliot i roman efter roman gestaltar detta engagemang i allt mer genomgripande och djärvt uppförande konstnärliga former.

För George Eliot, som ju till skillnad från systrarna Brontë har kommit att behålla sin manliga pseudonym,

var spänningen mellan kvinnorollen och skrivandet ständigt akut. Hon började sin bana med att publicera sig anonymt, som tidens sed var, i *Westminster Review*, där hon särskilt under 1850-talets första hälft bidrog med både recensioner och en rad artiklar om ämnen som tysk litteratur, filosofi och teologi; och enligt Beer tycks hon ha »welcomed the anonymity which gave her the freedom to range without authority» i denna tidskrift som i stort sett var skriven av män, för män. Det var också via redaktören för *Westminster Review* som hon hösten 1851 träffade en i hennes ögon föga imponerande svenska – »så fullständigt utan det sibyllemajestät hon fordrade av en femtiårig celibritet», säger Klara Johansson, med en pregnant formulering, och övergår till att citera Marian Evans själv: »Jag får lov att tänka efter, var gång jag tittar på henne, att hon verkligen är Fredrika Bremer.»

Beer klargör hur George Eliot tog djupa intryck av Bremers verk, särskilt *Hertha* och *Fader och dotter*, likaväl som av George Sands, Charlotte Brontës och Geraldine Jewsbury. George Eliots diskussioner av Bremer och Jewsbury är enligt Beer särskilt intressanta därför att de ringar in problemställningar som blir fundamentala i hennes egna romaner, främst då självförnekelsen och kvinnans möjligheter att leva ett självständigt liv. Och dessa frågor får sin speciella relevans genom att Marian Evans – som inte började skriva skönlitteratur förrän hon hade flyttat samman med George Henry Lewes, en gift man med tre söner – valde att publicera sina arbeten under manlig pseudonym och hann med att ge ut både *Scenes of Clerical Life* och *Adam Bede* innan hennes identitet blev avslöjad.

I de tidiga romanerna tycks de positiva lösningarna på kvinnans självständighetsproblem lysa med sin frånvaro: i *Adam Bede* offras både Hetty Sorrel och Dinah, och i *The Mill on the Floss* drunknar Maggie Tulliver tillsammans med Tom. Men Beer lyfter med säker hand fram ett mönster som hon berörde i sin föregående bok, *Darwin's Plots* (1983): under det att det samtida patriarkatet intensivt sysslade med ursprunget och dess roll för det hierarkiska systemets vidmakthållande, åstadkom George Eliot i roman efter roman utmanande antitetiska mönster genom att framhäva utveckling i sidled, differentiering, fosterföräldraskap och syskonskap. Det är inte den patriarkala Oedipus-myten som går igen i George Eliots skönlitterära författarskap utan myten om Antigone, hon som för sina bröders skull vägrade lyda kung Creon och fick plikta för sin matriarkala lojalitet med sitt liv. Maggie dör, me romanen om henne formulerar »the/female/desire for knowledge, for sexual love, for free life» och blottlägger de negativa konsekvenserna av patriarkatets stereotypa mönster också för män.

I *Romola*, *Silas Marner* och *Felix Holt* blir föräldraskapet ett centralt tema; och de ofta återkommande fosterfäderna, understryker Beer, »set hard questions about kin and descent, and about the insistence on sustaining the hegemony of blood succession in landed society. They highlight and question the assumption that origins, fathers, law and descent have some rational connection.» Mest känd av dessa fosterfäder är väl vävaren Silas Marner, och Beer ger berättelsen om honom ytterligare laddning genom att visa att det är via en omvänd Midas-myt som han når fram till faderskapet och medelst Effie kan börja underminera sitt samhälles konventionella tänkesätt.